

УДК: 94:37.018.3:314.422.2-053.3(477.64-2)

DOI: 10.31651/2413-8142-2021-26-Shugalyova-Moldavskij

І. М. Шугальова

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
«Інститут дослідження Голодомору», філія Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2397-0611>
e-mail: Shug_im@ukr.net

Р. Л. Молдавський

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
«Інституту дослідження Голодомору», філія Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6893-6620>
e-mail: Mold1@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Шугальова І. М., Молдавський Р. Л. Дитяча смертність у сиротинцях України в роки Голодомору (1932–1933). *Український селянин*. 2021. Вип. 26. С. 44–47. doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Shugalyova-Moldavskij

ДИТЯЧА СМЕРТНІСТЬ У СИРОТИНЦЯХ УКРАЇНИ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ (1932–1933)

Анотація. Метою статті є аналіз соціально-побутових умов дітей, що перебували в роки Голодомору у сиротинцях; ми прагнемо з'ясувати причини зростання дитячої безпритульності, охарактеризувати стан та умови дитячих притулків; на основі усної історичних джерел ми прагнемо описати психологічний стан малят, які усвідомлювали, що батьки вимушені від них відмовитися. Наші рефлексії обґрунтовуються архівними документами та усної історичними джерелами. **Висновки.** У 1931 р. дитячі заклади було знято з державного постачання, що значно вплинуло на соціально-побутові умови, в яких перебували діти. Автори дослідили причини виникнення численної категорії безпритульних дітей у 1930-х рр., виявили причини занедбаності дитячих будинків та встановили, що у дитячих будинках спостерігалися високий рівень захворюваності та дитяча смертність. Під час Голодомору стрімко зросла динаміка смертності в дитячих будинках. Тільки в запорізькому будинку дитини за 17 місяців померло 788 дітей віком до 8 років. Така ситуація була по всій Україні, про що свідчать очевидці та архівні документи. Проте в умовах тоталітарної держави, всі факти дитячої смертності від голоду ретельно приховувалися. Автори прийшли до висновку, що специфікою ювенальної політики 1930-х рр. став прихований характер дитячої безпритульності. У період Голодомору дитячі притулки перетворилися на конвеєри дитячої смертності. Унаслідок нестачі їжі, неналежного медичного забезпечення, діти масово ставали жертвами Голодомору, спричиненого комуністичним тоталітарним режимом.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитячі притулки, соціально-побутові умови, Голодомор, геноцид.

Постановка проблеми. Голодомор-геноцид є одним із найбільших злочинів комуністичного режиму проти українців. Пішли з життя мільйони людей, понівечено долі й тих, хто вижив. Голодомор закарбувався у свідомості українців як найстрашніший роки ХХ ст. Психологічної травми зазнали люди, що на той час були дітьми. У них на очах вмирили їхні рідні, вони постійно відчували голод, страх став їхнім супутником на довгі десятиліття. Викриття злочинів комуністичного тоталітарного режиму стало принциповим завданням сучасних істориків, політологів, юристів. Нині науковці з'ясовують імена виконавців злочину Голодомору [1], оприлюднюють на міжнародній арені сутність злочину комуністичного тоталітарного режиму [2], досліджують міжпоколінні наслідки геноциду українців [3].

Метою нашої статті є аналіз соціально-побутових умов дітей, що перебували в роки Голодомору у сиротинцях; ми прагнемо з'ясувати причини зростання дитячої безпритульності, охарактеризувати стан та умови дитячих притулків; на основі усної історичних джерел ми прагнемо описати психологічний стан малят, які усвідомлювали, що батьки вимушені від них відмовитися. Наші рефлексії обґрунтовуються

архівними документами та усної історичними джерелами.

Виклад основного матеріалу. В 1931 р. після виведення дитячих притулків з-під централізованого державного постачання становище стало критичним. Керівники й вихованці дитячих закладів зверталися до уряду з проханням виділити взуття, одяг, білизну. Вихованці путівльського дитбудинку повідомляли: «...ми почти голые и босые и нам никто не помогает... если же вы не примете меры, то нам придется бросить школу и пойти воровать ибо средств, которые нам дают не хватает даже на столовую» [4, 8]. Численні підтвердження надскрутного становища притулків на початку 1932 р. ми вже наводили [5]. Але найстрашнішими виявилися наступні 1932–1933 рр.

Уже з 1931 р. надходили листи від керівного персоналу дитячих закладів з проханнями про допомогу. Завідувачка Софіївською дитячою колонією на Запоріжжі повідомляла, що діти вже тривалий час не отримували гарячої їжі, а продуктів, щоб її приготувати, уже тривалий час не постачають унаслідок зняття закладу із централізованого постачання [6, 7].

Протягом 1931 р. до урядових установ надходили листи-благання керівників інтернатних

закладів. Голод впевнено охоплював регіони УСРР. Наприкінці 1931 р. школярі Брацлавського району на Вінниччині написали лист до ВУЦВКУ: «...Просимо у Вас допомоги, бо ми пропадаємо з голоду. Нам треба вчитися, а ми з голоду не можемо по світу ходити... у нас з голоду в очах пожовкло, в шлунку болить від того сміття, яке ми зараз їмо, бо у нас забрали не тільки хліб до зерна, а і картоплю, квасолню і все, що можна їсти...» [6, 10].

Невдовзі органи освіти та осередки організації «Друзі дітей» були заповнені телеграмами. Їх зміст був схожим. Директор Миргородського дитячого будинку т. Левін сповіщав, що ввірений йому притулок «у самому жадливому становищі». Він констатував, що щоденно підкидають по 8 – 11 дітей, які або опухлі від недоїдання, або настільки слабкі, що не мають змоги стояти на ногах. Унаслідок цього склад притулку виріс на 69 % ... (але був ризик, що найближчим часом кількісний склад міг зрости на 300 – 400 %), і директор з відчаєм резюмував: «Як прекратить зріст я не знаю, бо коли з плачем і воєм протягивають руки до д\б, бить по цим рукам дітей я, як педагог, не наважуюся» [7, 557].

У 1932 р. стрімко зростала кількість безпритульних дітей. Як правило, це були діти, що у будь-який спосіб рятувалися із вимираючих сіл. Селяни, намагаючись врятувати дітей від голоду, привозили їх до великих міст та залишали їх там. Батьки сподівалися, що їхні малюта потраплять до сиротинців та отримають хоч мізерне харчування. Один з очевидців подій – Іван Ткаченко з м. Лебедина Сумської області – згадував, як на зупинках потягів матері вкидали дітей у вагони [8, 261–263]. Іван Майський з м. Лебедина сам був підкинута матір'ю. Він згадував про це вже в 1990-х роках: «Десять уже по теплу мати заходилась шити мені із старого сіряка пальтечко і черевички. Як зараз пам'ятаю: ранок сонячний, мати мені черевички приміряє, аж тут далеко щось як загуде. Питаю матір: що то таке гуде, мамо?». А вона: «Ось дошню і підемо з тобою подивимось». – каже. Взула вона мені черевички, взяла за руку, і ми пішли. Доко йшли, у мене боліли ноги, не було сили, кілька разів сівав відпочивати. Мати злилася, тягла мене за руку: йди вже ти, горе моє. Не знаю вже чому, а ще як виходив з дому було в мене відчуття, що мати хоче мене світ за очі завести. А вдома була дорога для мене річ – блискуча коробочка з-під вазеліну. Я нею бавився. Ото я і взяв її з собою в пазуху на спомин про домівку. Звідки таке відчуття – не знаю. Може, мати хвалилася кому про свій задум, може їй хтось радив, а я чув – не знаю. Але відчуття було. Ось так ми прийшли на залізничну станцію, завела мене мати у вагон і каже: «ти, Ваню, посидь, а я піду хліба куплю. Ото як пішла... та й по сьогодні. Кондукторша як узнала од жінок, що мене «одна жінчина оставила» – винесла з вагона й обережно поставила на бруківку. Поїзд чмихнув і замиготів вагонами. В мене аж голова завертілася. Довго я тинявся по станції, а тоді залізничник відніс мене в дошкільний дитячий будинок. В Богодухові це було» [8, 307–311].

Непоодинокими були випадки, коли матері виносили дітей із вимираючих сіл на перехрестя

доріг і там їх лишали з надією, що малят хтось підбере та всиновить або передасть до притулку. Від матерів до притулків дітей не брали. Дитячі будинки могли й не прийняти дітей, яких приводили сторонні жінки: вимагалися докази, що це не її діти.

Надзвичайна комісія у боротьбі з безпритульністю в м. Харкові у травні 1933 р. констатувала, що з вокзалів міста щодня до дитячого розподільника привозять по 100 – 120 дітей ясельного віку [10, 8], розмішувати по дитячих притулках їх було вже неможливо, оскільки всі заклади було переповнені. У січні 1933 р. у Дніпропетровську зафіксовано 68 підкидьків, 34 з них були немовлятами. У лютому 1933 р. підкинутими виявилось вже 96 дітей, 41 з яких були немовлятами [5, 93]. У Запоріжжі, у цей же період, щоденно фіксували по 10 – 12 підкидьків, у Мелітополі – по 10 – 18, у Кривому Розі – по 5 – 10 [5, 94].

За даними В. Марочка, у травні 1933 р. в Харкові підібрали з вулиці 11 940 дітей, з них тисяча померла протягом кількох наступних днів. Велика кількість дитлахів залишалася поза обліком [9, 562–567].

Смертельна катастрофа наближалася та набувала всепоглинаючого характеру. У серпні 1933 р. зусиллями членів організації «Друзі дітей» здійснено обстеження ясел при колгоспі КІМа І Одеської області. Там перебувало 80 дітей, 11 дітей вже померло. Хоча дітей вже годували, навіть давали молоко й картоплю (правда 5 літрів молока на 80 дітей означало, що кожній дитині перепадало не більше чайної ложки), проте виснаженість і кваліть не дали багатьом можливості вижити. Ті, хто залишився, були зі здутими рахітними животиками. У яслах спали на підлозі (як відзначено в «Акті обстеження...» «валялися»). Їм ніколи не давали чашок, на 80 дітей було 10 ложок та 19 мисок, а купали їх шлангом. Ясельний двір поріс бур'яном та всюди були фекалії. Прибиральниць при яслах не було. Матері своїх дітей теж не могли підгодувати, оскільки хліба їм не видавали [12, 205].

Голодні діти в закладах опіки часто харчувалися сурогатами, що не могло не позначитися на стані їхнього здоров'я. У Личанському дитпритулку на Полтавщині діти були всі пухлими від голоду, з великими животами. Годували їх рідкою затіркою з пшона, а до неї давали тонесеньку прозору скибочку хліба. Діти божеволіли від нестерпного голоду й вживали у їжу все, що трапиться: цвіт акації, траву, зелену кукурудзу, сирі буряки.

Дітей у сиротинцях ізолювали від зовнішнього світу. Вони були немов в'язнями у стінах дитбудинків. Смертність у дитячих будинках набула характеру конвеєру. У Харківському ізоляторі ім. Комунистки з 01 по 30 листопада 1933 р. померло 69 дітей [13, 111–119]. Масштаб смертності по інших закладах був більшим, оскільки статистика велася недбало або не здійснювалася взагалі. Співробітники дитячої колонії ім. Крупської документально підтвердили, що вони не вели обліку підібраних дітей до травня 1933 р. Але з 25 травня по 25 червня 1933 р. з вулиці було підібрано 585 безпритульних дітей, 150 з яких протягом вказаного часу померли. Серед померлих

дітлахів було 66 невідомих малят, віком до 3-х років [14, 27].

Завідувачка дитячим ізолятором ім. Комуністки м. Харкова Гуревич під час закритої наради лікарів повідомляла, що до її ізолятора масово надходять виснажені немовлята, у багатьох з них – кривавий пронос. Дитяча смертність в ізоляторі стрімко зростала [10, 160–162]. На засіданні Харківської міськради 4 липня 1933 р., коли розглядалося питання боротьби з безпритульністю, доповідач зазначив, що у притулках зібрано 18 тисяч дітей, але вони «мрут и мрут отчаянно» [10, 1].

Справжнім конвеєром дитячої смерті виявився Запорізький будинок немовляти. 3 грудня 1932 по листопад 1933 р. там загинуло 788 осіб. Аналізуючи дані «Книги реєстрації актів цивільного стану про смерть по Сталінському району» за 1932–1933 рр., де розташовувався цей заклад, ми відзначаємо, що у червні 1932 р. зафіксовано 26 померлих дітей. У березні 1933 р. зафіксовано смерть 74 дітлахів. У травні 1933 р. померло 124 дитини, у червні – 116, у липні – 119 дітей. 3 серпня 1933 р. простежується спад смертності [15, 1–12].

Утім, як свідчать архівні документи, подібні спецзаклади для малюків існували по всій території УСРР. За підрахунками професора В. Сергійчука, в УСРР в роки Голодомору загинуло 3,5 млн дітей [16, 95]. Висновки дослідника ґрунтуються на офіційній статистиці. Кількість загиблих безпритульних, місця поховань яких невідомі, так

і залишається невідомою. Майже третину загиблих становили вихованці притулків. Звертаємо увагу, що підкинутих до притулків дітей не завжди встигали реєструвати, від виснаження вони помирали, також значну кількість загиблих дітей ховали, без офіційної фіксації у документах їх смерті.

Висновки. Отже, позбавлення сиротинців державного постачання продовольством у 1931 р., фактично призвело до масового голодування дітей. Голодний мор 1932–1933 рр. примусив українських селян у нестерпний відчай. Вони сподівалися врятувати своїх дітей, передавши (або підкинувши) їх до притулків у містах. У батьківських серцях жеврілася надія, що їх малята врятуються. Проте у роки Голодомору дитячі притулки перетворилися на конвеєри дитячої смертності. Унаслідок нестачі їжі, неналежного медичного забезпечення, діти масово ставали жертвами Голодомору, спричиненого комуністичним тоталітарним режимом.

Перспективною є наукова робота щодо розкриття всіх аспектів трагедії. Сподіваємося, що пам'ять про дітей, які невинно загинули у подібних закладах у роки Голодомору 1932–1933 рр., буде збережена майбутніми поколіннями. Адже критеріями масштабності трагедії є, очевидно, не лише цифри, а й здатність кожної людини сприймати чуже горе, як своє. Всеосяжність цієї національної катастрофи можна збагнути лише глибиною внутрішнього потрясіння кожного, хто вважає себе цивілізованою людиною.

Список використаної літератури та джерел:

1. *Геноцид українців 1932–1933 за матеріалами досудових розслідувань* / Упоряд. : О. Петришин, М. Герасименко, О. Стасюк. Київ : Вид-во Марка Мельника, 2021. 520 с.
2. *Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка*. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. 46 с.
3. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій. Київ : К.І.С., 2019. 272 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Ф. 264. Оп.1. Спр.479.
5. Шугальова І., Молдавський Р. Заклади державного піклування над дітьми напередодні та в роки Голодомору 1932 – 1933. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 254 с.
6. Кульчицький С., Шаталіна Є. Становище дітей на Україні у 1931–1933 рр. Київ : Вища школа, 1989. 40 с.
7. ЦДАВО. Ф. 264. Оп.1. Спр.557.
8. Ткаченко Б. Під чорним тавром: документи, факти, спогади. Лебедин: ВВ «Білий лебідь», 1993. 462 с.
9. Марочко В. Діти – найчисленніші жертви голодомору. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / В. А. Смолій, І. М. Дзюба та ін. Київ : Наукова думка, 2003. С. 562–567.
10. *Голодомор 1932–1933 років у м. Харкові, столиці УСРР* / Упор. О. С. Гнезділо, Н. В. Лапчинська та ін. Харків : Оригінал, 2009. 272 с.
11. Циган Р. Був дитбудинок імені НКВС: історії слід. *Вечірня Полтава*. 1993, 25 червня. С.11.
12. Державний архів Одеської області. Ф. 710. Оп.1. Спр. 667.
13. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-2762. Оп.2. Спр.82.
14. ДАХО. Ф. Р-2. Оп.1. Спр.973.
15. Державний архів Запорізької області. Ф. Р-5593. Оп.13. Спр. 323.
16. Сергійчук В. «Голодні, босі і роздіті...» Українські діти в 1932–1933 роках. Вишгород : ПП М.И.Сергійчук. 96 с.

References:

1. Petryshyn, O., Gerasimenko, M., & Stasiuk, O. (comps.). (2021). *Genocidyd ukrainsiv 1932–1933 za materialamy dosudovykh rozsliduvan* [Genocide of Ukrainians 1932–1933 on the materials of pre-trial investigations]. Kyiv. (in Ukr.)

2. Vasylenko, V. (2009). Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini yak zlochin henotsydu: pravova otsinka [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine as a crime of genocide: a legal assessment]. Kyiv. (in Ukr.)
3. Reva, I. (2019). *Po toi bik sebe: sotsialno-psykholohichni ta kulturni naslidky Holodomoru i stalinskykh represii* [On the other side: the socio-psychological and cultural consequences of the Holodomor and Stalin's repressions]. Kyiv. (in Ukr.)
4. Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (CSAPO). Fund 264. Inventory 1. File 479. (in Ukr.)
5. Shugalyova, I. & Moldavsky, R. (2019). Zaklady derzhavnoho pikluvannia nad ditmy naperedodni ta v roky Holodomoru 1932 – 1933 [Institutions of state care for children on the eve and during the Holodomor of 1932–1933]. Zaporizhzhia. (in Ukr.)
6. Kulchytsky, S. & Shatalina, E. (1989). Stanovyshche ditei na Ukraini u 1931–1933 rr. [The situation of children in Ukraine in 1931–1933]. Kyiv. (in Ukr.)
7. CSAPO, fund. 264, inventory 1, file 557. (in Ukr.)
8. Tkachenko, B. (1993). Pid chomym tavrrom: dokumenty, fakty, spohady [Under the black brand: documents, facts, memories]. Lebedyn. (in Ukr.)
9. Marochko, V. (2003). Dity – naichyslennishi zhertvy holodomoru. Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky [Children – the most numerous victims of the Holodomor. The famine of 1932–1933 in Ukraine: causes and consequences]. Kyiv. (in Ukr.)
10. Gnezdilo O. & Lapchynska, N. et al. (comps.). (2009). Holodomor 1932–1933 rokiv u m. Kharkovi, stolytsi USRR [The Holodomor of 1932–1933 in Kharkiv, the capital of the USSR]. Kharkiv. (in Ukr.)
11. Tsigan, R. (1993). Buv dytbudynok imeni NKVS: istorii slid. [There was an orphanage named after the NKVD: history follows]. *Evening Poltava*, June 25. P.11. (in Ukr.)
12. State Archives of Odessa region, fund 710, inventory 1, file 667. (in Ukr.)
13. State Archives of Kharkiv Region (SAKhR), fund R-2762, inventory 2, file 82. (in Ukr.)
14. SAKhR, fund R-2, inventory 1, file 973. (in Ukr.)
15. State Archives of Zaporizhzhia region. Fund R-5593. Inventory 13. File 323. (in Ukr.)
16. Sergiychuk, V. (2020). «Holodni, bosy i rozditi...» Ukrainski dity v 1932–1933 rokakh. [«Hungry, barefoot and naked...» Ukrainian children in 1932–1933]. Vyshhorod. (in Ukr.)

Inna M. Shugalyova

Ph.D., leading scientific of a Holodomor Research Institute branch, National Museum of the Holodomor-Genocide, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2397-0611>
e-mail: Shug_im@ukr.net

Roman L. Moldavskij

Ph.D., Senior researcher of a Holodomor Research Institute branch, National Museum of the Holodomor-Genocide, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6893-6620>
e-mail: Mold1@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Shugalyova, I. & Moldavskij, R. Childhood mortality in orphans of Ukraine in the years of the Holodomor 1932–1933. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 26, 44-47. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Shugalyova-Moldavskij

CHILDHOOD MORTALITY IN ORPHANS OF UKRAINE IN THE YEARS OF THE HOLODOMOR 1932–1933

Abstract. Introduction. *The tragedy of the Holodomor of 1932–1933 affected the society of Ukraine with a hard seal. Millions starved and died. But one of the most vulnerable and least protected during the Holodomor was children. The article analyzes the condition of the orphanages of the USSR during the Holodomor genocide. The authors investigated the reasons for the emergence of the category of homeless children in the 1930-s, identified the causes of the neglected state of orphanages, and found that the orphanages had a high incidence of infectious diseases and infant mortality. Nevertheless, in the conditions of the totalitarian state all facts of displays of children's margin were carefully hidden.*

The purpose of this article is to analyze the state of children's shelters in the USSR during the Holodomor genocide. In 1931, children's institutions were removed from the state supply, which significantly affected the social and living conditions in which the children were. During the Holodomor, the dynamics of mortality in orphanages increased rapidly. In the Zaporizhzhya baby home alone, 788 children under the age of 8 died in 17 months. This situation was all over Ukraine, as evidenced by eyewitnesses and archival documents.

Conclusion. *Through the use of microhistorical research methods, the authors confirmed their conclusions by living examples of witnesses of events who were brought up in orphanages or were homeless during the Holodomor.*

As a result of the study, the authors came to the conclusion that the specific nature of juvenile policy in the 1930-s was the hidden nature of child homelessness. During the Holodomor, orphanages became conveyors of infant mortality. Due to lack of food, inadequate medical care, children became mass victims of the Holodomor caused by the communist totalitarian regime.

Key words: *children's homelessness, children's shelters, social and living conditions, Holodomor, genocide.*

Received 14.10.2021

Accepted 14.11.2021